

หนังสืองานศพกับการสร้างอัตลักษณ์ของ นักธุรกิจไทยเชื้อสายจีนในช่วงทศวรรษ 2450 ถึงปลายทศวรรษ 2460¹

ภัทราภรณ์ สตาภิรมย์*

โตม ไทรปกรณ์**

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นการทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างหนังสืองานศพกับการสร้างอัตลักษณ์ของนักธุรกิจไทยเชื้อสายจีนในช่วงทศวรรษ 2450 ถึงปลายทศวรรษ 2460 อันเป็นช่วงเวลาที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินนโยบายชาตินิยม กีดกันให้คนจีนและคนไทยเชื้อสายจีนเป็น “คนอื่น” คำถามหลักของบทความนี้คือ 1. หนังสืองานศพมีความเกี่ยวข้องกับการสร้างอัตลักษณ์ของนักธุรกิจไทยเชื้อสายจีนอย่างไร 2. นักธุรกิจไทยเชื้อสายจีนนำเสนออัตลักษณ์อย่างไรในหนังสืองานศพ 3. การสร้างอัตลักษณ์ของนักธุรกิจไทยเชื้อสายจีนในหนังสืองานศพเกี่ยวข้องกับบริบทของสังคมไทยในช่วงเวลานั้นอย่างไร สำหรับวิธีการศึกษา บทความนี้ใช้วิธีการศึกษาทางประวัติศาสตร์ในการวิเคราะห์เอกสารและนำเอาแนวคิดทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยามาช่วยในการตีความ

คำสำคัญ: หนังสืองานศพ การสร้างอัตลักษณ์ นักธุรกิจไทยเชื้อสายจีน

Abstract

This article explores the relationship between cremation volumes and the making of Chinese-Thai businessmen identity from 1900s to the late 1910s, a period that King Rama VI conducted a nationalist policy to discriminate against the Chinese and Chinese-Thai people as “the other”. The main questions of this article are: 1) How were cremation volumes related to the identification of Chinese-Thai businessmen 2) How did Chinese-Thai businessmen present their identities in cremation volumes. And 3) How were the identities of Chinese-Thai businessmen in cremation volumes related to the context of Thai society at that time For the methodology, this study uses historical methods of analyzing documents and applies sociological and anthropological concepts for interpretation.

Keywords: cremation volumes, the making of identity, Chinese-Thai businessmen

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์หนังสืองานศพของนักธุรกิจไทยเชื้อสายจีนระหว่างทศวรรษ 2450-2550”

* นิสิตระดับปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ความนำ

เมื่อกล่าวถึง “หนังสืองานศพ” ในแง่ประวัติความเป็นมาในสังคมไทยมักถือว่าเริ่มมีขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2423 ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ (ต่อไปจะกล่าวถึงพระองค์โดยเรียกว่า “รัชกาลที่ 5”) โปรดให้จัดพิมพ์หนังสือสวดมนต์ฉบับภาษาไทยเพื่อพระราชทานแก่พระสงฆ์ไทยทั่วทุกพระอารามจำนวน 10,000 ฉบับ เนื่องในงานพระเมรุการพระศพสมเด็จพระนางเจ้าสุภัทราภาวภูมิรัตนพระบรมราชเทวี และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมพระปิยะธรรม¹ อย่างไรก็ตามจากการสืบค้นของ เอนก นาวิกมูล พบว่ามีหนังสืองานศพที่เก่าแก่ยิ่งกว่านั้นอีกคือ หนังสือสามก๊กและหนังสือพระอภัยมณี โดยหมอสมิธนำมาพิมพ์แจกในงานพระเมรุพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพ.ศ. 2412² ที่มาของการจัดพิมพ์หนังสือแจกในงานศพนี้น่าจะเกิดจากแนวความคิดในโลกตะวันตกช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งมีการทำหนังสืออนุสรณ์ในโอกาสต่างๆ หนังสือประเภทชีวประวัติ อัตชีวประวัติ เพื่อเตือนความทรงจำเรื่องอดีตที่ผ่านมา หรือแสดงให้เห็นถึงความเป็นมาของสิ่งที่เราพบเห็นในชีวิตนับตั้งแต่จุดเริ่มต้นมาจนถึงจุดที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ไล่เรียงต่อมาจนถึงจุดจบของสิ่งนั้นๆ (ในกรณีที่เกิดุการณ์หรือเรื่องราวที่เล่าไว้ในหนังสือได้สิ้นสุดไปแล้ว) เพื่อให้ผู้อ่านได้เห็นถึงความเจริญก้าวหน้าที่มนุษย์ได้สร้างขึ้น³

ในแง่ความสำคัญของหนังสืองานศพ งานศึกษาของ อนรรฆ พิทักษ์ธานิน ได้ชี้ให้เห็นว่าหนังสืองานศพเป็นพื้นที่ที่ถูกใช้ในการสร้างความทรงจำที่ดีเกี่ยวกับผู้ที่เสียชีวิตให้ผู้อ่านได้รับรู้ผ่านการเล่าเรื่องเกี่ยวกับผู้ตายในส่วนคำไว้อาลัยที่เขียนโดยบุคคลที่มีความน่าเชื่อถือในสังคม⁴ เช่นเดียวกับที่บทความของ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ ได้อธิบายว่าหนังสืองานศพเป็นสิ่งพิมพ์ที่ผลิตขึ้นเพื่อสร้างความทรงจำร่วมเกี่ยวกับผู้วายชนม์ โดยความทรงจำร่วมที่ได้รับการเผยแพร่จะทำให้ผู้อ่านเห็นและเข้าใจถึง “ความหมายของชีวิต” (อันประกอบไปด้วยอุดมคติ วิถีคิด โลกทัศน์ เป้าหมายในชีวิต วิธีการในการบรรลุเป้าหมายของชีวิต) ของคนๆ หนึ่งและผู้อ่านสามารถนำแนวคิดหรือแนวทางการดำรงชีวิตที่ได้จากการอ่านหนังสืองานศพมาปรับใช้ในชีวิตประจำวันของตัวเอง นอกจากนี้ยังพบว่าหนังสืองานศพยังถูกนำมาใช้ประโยชน์ด้านอื่นๆ ได้ด้วย ดังเห็นได้จากข้อเท็จจริงที่ว่า หนังสืองานศพที่มีการพิมพ์แจกในช่วงแรกๆ (ช่วงทศวรรษ 2420 - ทศวรรษ 2450 - ผู้อ้าง) นอกจากจะพิมพ์แจกเพื่อเป็นการทำบุญหรือวิยาทานแล้ว หนังสือแจกงานศพยังถูกรัฐใช้เพื่อตอบสนองความต้องการของรัฐในการเผยแพร่ความรู้ให้ราษฎรได้อ่าน “หนังสือดี” ที่รัฐเลือกให้มีการพิมพ์แจกได้ ช่วยให้คนมีความรู้และทำให้เกิดความก้าวหน้าแก่ชาติบ้านเมือง⁵

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าหนังสืองานศพเป็นหลักฐานที่น่าสนใจในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย อย่างไรก็ตามการศึกษาวិเคราะห์หนังสืองานศพที่ผ่านมาส่วนใหญ่เป็นการศึกษาประวัติบุคคลจากหนังสืองานศพหรือไม่ก็เป็นการอธิบายกำเนิดของหนังสืองานศพ หรือศึกษาเกี่ยวกับประเภทของหนังสืองานศพที่

¹ อนรรฆ พิทักษ์ธานิน. (2550, มกราคม-มิถุนายน). หนังสืออนุสรณ์งานศพ: พื้นที่แห่งความทรงจำ (ที่ถูกเลือก). *ดำรงวิชาการ* 6(1): หน้า 141.

² เอนก นาวิกมูล. (2556, 11 ตุลาคม). หนังสือพิมพ์หนังสืองานศพ. *เนชั่นสุดสัปดาห์*. 22 (1115): 40.

³ กาญจน์ ละอองศรี. (ม.ป.ป.). *หลักฐานประวัติศาสตร์ประเภทหนังสืออนุสรณ์*. หน้า 2.

⁴ อนรรฆ พิทักษ์ธานิน. (2550, มกราคม-มิถุนายน). เล่มเดิม. หน้า 144-156.

⁵ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2556). ความหมายของตัวตน : พัฒนาการหนังสือแจกในงานศพ. ใน *ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ ฉลอง สุนทราวาณิชย์ (บรรณาธิการ). ประวัติศาสตร์ ศาสนา วัฒนธรรม และการศึกษา รวมบทความไทยศึกษา เพื่อระลึกถึงศาสตราจารย์ อธิวิทย์ โยณะโอะ*. หน้า 199-202.

นิยมพิมพ์แจก¹ ยังมีอีกหลายแง่มุมที่น่าสนใจในการศึกษาวิเคราะห์หนังสืองานศพ บทความนี้จะศึกษาหนังสืองานศพในมิติทางประวัติศาสตร์โดยนำเอาประเด็นเกี่ยวกับหนังสืองานศพกับการสร้างความทรงจำของผู้คนที่งานศึกษาของ อนรรฆ พิทักษ์ธานิน และอรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ ได้อธิบายไว้มาต่อยอดเป็นประเด็นเกี่ยวกับหนังสืองานศพกับการสร้างอัตลักษณ์ของนักธุรกิจชาวไทยเชื้อสายจีนในช่วงทศวรรษ 2450-ปลายทศวรรษ 2460

เหตุที่ต่อยอดเป็นประเด็นนี้ ผู้เขียนพิจารณาจากข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับกระบวนการสร้างรัฐสยามให้เป็น “รัฐชาติ” (nation state) ตามอย่างชาติตะวันตก ซึ่งสมเกียรติ วันทะนะ นักวิชาการด้านรัฐศาสตร์ผู้เชี่ยวชาญด้านการเมืองและประวัติศาสตร์ความคิดของไทยได้อธิบายถึงกระบวนการสร้างรัฐชาติสยามว่าปรากฏขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2411-2453) เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของรัฐสยามจาก “รัฐราชาธิราช” หรือ “รัฐจักรวรรดิ” (empire) ที่รวมเอาคนต่างชาติต่างภาษาไว้ด้วยกันในอาณาเขตซึ่งกว้างๆ แคบๆ ตามพระบรมเดชาานุภาพของพระมหากษัตริย์แต่ละรัชกาลมาเป็น “รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์” ที่เริ่มเข้าสู่กระบวนการเป็นรัฐชาติ (nation state) ในขั้นแรกคือการมีเส้นกั้นอาณาเขตของรัฐที่แน่นอน ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453-2468) ในการกล่าวถึงพระองค์ครั้งต่อไปจะเรียกว่า “รัชกาลที่ 6) สยามก็เข้าสู่กระบวนการขั้นที่สองของการเป็นรัฐชาติคือ มีการกระตุ้นเร้าให้ประชาชนที่อยู่ในรัฐเกิดความรู้สึกถึงเอกลักษณ์ว่ารัฐของตนต่างจากรัฐอื่น ๆ อย่างไร²

การกระตุ้นเร้าให้ประชาชนของสยามรู้สึกถึงเอกลักษณ์ของรัฐของตนที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 (ซึ่งครอบคลุมช่วงทศวรรษ 2450-ปลายทศวรรษ 2460) มักถูกเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า การดำเนินนโยบายชาตินิยม (จะได้อธิบายเรื่องนี้อีกครั้งในส่วนท้ายของบทความ) โดยงานศึกษาของนักประวัติศาสตร์และนักรัฐศาสตร์จำนวนหนึ่งได้ชี้ว่า การปลุกฝังสำนึกชาตินิยมให้คนในรัฐนี้เป็นการสร้างจินตนาการร่วมกันให้ผู้คนในรัฐสำนึกถึง “ชาติไทย” ซึ่งเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั่วอาณาเขตของรัฐ ขณะที่คนในพื้นที่หลายส่วนของสยามไม่เคยมีจินตนาการเช่นนั้นเนื่องจากดินแดนที่ตนอยู่เคยเป็นรัฐอิสระและพวกตนมีวัฒนธรรมที่แตกต่างจากคนไทย จึงมีการแบ่งแยกสร้างความแตกต่างให้แก่ผู้คนในสยามเป็น “พวกเรา” (คนไทย) และ “พวกเขา” (คนอื่นที่ไม่ใช่ไทย) โดยให้คนในสังคมรับรู้ถึง “คนอื่น” ที่เป็นภัยต่อคนไทยจะได้เกิดความสามัคคีกันเพื่อต่อสู้กับ “คนอื่น” หรือ “พวกเขา” พบว่าพระมหากษัตริย์ทรงเลือกให้คนจีนเป็น “คนอื่น” ผ่านการขนานนามในพระราชนิพนธ์ของพระองค์ว่าคนจีนเป็น “พวกยิวแห่งบูรพาทิศ” และ “ภัยผิวเหลือง”³

หากกล่าวโดยอิงกับแนวคิดทางรัฐศาสตร์และสังคมวิทยา-มานุษยวิทยา อาจกล่าวได้ว่าการกระตุ้นเร้าให้ประชาชนสยามรู้สึกถึงเอกลักษณ์ของรัฐสยามหรือการสร้างจินตนาการร่วมกันให้ผู้คนในรัฐสำนึกถึง “ชาติไทย” ที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนี้คือสิ่งที่นักรัฐศาสตร์และนักสังคมวิทยา-มานุษยวิทยาสมัยใหม่เรียกว่า

¹ แหล่งเดิม. หน้า 197-198.

² สรุปรจาก สมเกียรติ วันทะนะ. (2527). *ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยสมัยใหม่*. หน้า 147-151; สมเกียรติ วันทะนะ. (2530). *เมืองไทยยุคใหม่: สัมพันธภาพระหว่างรัฐกับประวัติศาสตร์สำนึก*. ใน สมบัติ จันทวงศ์ และชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (บรรณาธิการ). *อยู่เมืองไทย รวมบทความทางสังคมการเมืองเพื่อเป็นเกียรติแด่ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ในโอกาสอายุครบ 60 ปี*. หน้า 71-110.

³ เรียบเรียงจาก สายชล สัตยานุรักษ์. (2551). ประวัติศาสตร์การสร้าง “ความเป็นไทย” กระแสหลัก. ใน กฤตยา อาชวนิจกุล (บรรณาธิการ). *จินตนาการความเป็นไทย*. หน้า 63-65; ธงชัย วินิจจะกุล. (2532, พฤษภาคม-กรกฎาคม). ความเป็นไทย ผลผลิตของนิยาม. *จดหมายเหตุสังคมศาสตร์* 11 (4) :74-76; เกษียร เตชะพีระ. (2537 ก). *จินตนาการชาติที่ไม่เป็นชุมชนคนชั้นกลางลูกจีนกับชาตินิยมโดยรัฐของไทย*. หน้า 7-9.

“การสร้างอัตลักษณ์” (identity) หรือตัวตนให้บุคคลหรือสังคมรู้สึกถึงความเป็น “เรา” ที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและความเป็น “คนอื่น” ที่ไม่ใช่พวกเดียวกัน อันเป็นสิ่งสำคัญในการสร้างเอกภาพภายในกลุ่มและการเข้าใจสถานะของตนเองว่า บุคคลหรือกลุ่มบุคคลหนึ่งๆ มีตำแหน่งแห่งที่และสิทธิอำนาจอย่างไรภายในสังคมหรือชุมชนนั้นๆ¹ แนวคิดเรื่องการสร้างอัตลักษณ์ของ “คนไทย” ด้วยการปลูกฝังให้ประชาชนมีจินตนาการถึง ความเป็น “เรา” (คนไทย) และความเป็น “คนอื่น” (ที่ไม่ใช่คนไทย) เป็นแนวคิดที่นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์จำนวนหนึ่งได้นำมาใช้ในการตีความและอธิบายเกี่ยวกับการสร้างรัฐชาติในประวัติศาสตร์ไทย เช่น งานศึกษาของธงชัย วินิจจะกูล² งานศึกษาของสายชล สัตยานุรักษ์³ งานศึกษาเหล่านี้ชี้ให้เห็นว่า การสร้างอัตลักษณ์หรือตัวตนของ “คนไทย” ที่ดำเนินไปควบคู่กับการสร้างจินตนาการเกี่ยวกับ “คนอื่น” ในสังคมไทยทำได้โดยการสร้างและปลูกฝังความทรงจำเกี่ยวกับเรื่องราวความเป็นมาของ “ชาติไทย” สอดคล้องกับแนวคิดทฤษฎีทางสังคมวิทยา-มานุษยวิทยาของนักวิชาการชาวตะวันตก เช่น ข้อเสนอของบาร์บารา มิสซ์ทัล (Barbara Misztal) นักสังคมวิทยาแห่งมหาวิทยาลัยเลสเตอร์ ประเทศอังกฤษ ที่ชี้ว่า ความทรงจำเป็นเครื่องมือสำคัญในการบอกเล่าเพื่อให้ผู้รับสารทราบว่าเจ้าของเรื่องเล่าหรือตัวผู้เล่าเป็นใครหรือไม่เป็นใคร เมื่อผู้รับสารเกิดความเข้าใจเช่นนั้นแล้วจะนำไปสู่การเป็นอัตลักษณ์ของเจ้าของเรื่องหรือตัวผู้เล่าเรื่อง⁴ ประเด็นการสร้างความทรงจำเกี่ยวกับบุคคลหนึ่งๆ อันเป็นส่วนหนึ่งของการนำเสนออัตลักษณ์ของบุคคลที่ถูกกล่าวถึง จึงเป็นประเด็นหนึ่งที่บทความนี้จะนำมาใช้ในการตีความข้อเท็จจริงที่ปรากฏในหนังสืองานศพของนักธุรกิจไทยเชื้อสายจีน

นอกจากนี้ยังพบข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์อีกส่วนหนึ่งที่ชี้ให้เห็นว่า ขณะที่ผู้นำสยามกำหนดอัตลักษณ์ของคนจีนในไทยให้มีสถานะเป็น “คนอื่น” ด้านชาวจีนในไทยก็มีการนิยามอัตลักษณ์ของตนเองว่าเป็น “จีนสยาม” คือเป็นสมาชิกของทั้งสังคมไทยและสังคมจีน ในแง่ที่ว่าตนเกิดหรือมีถิ่นฐานในสยามใช้ภาษาไทย ขณะเดียวกันก็มีเชื้อสายจีน ดังเห็นได้จากกรณีของนายเชียวสุดแสง สิบญี่เรื่อง ปัญญาชนเชื้อสายจีนซึ่งมีถิ่นฐานและใช้ชีวิตอยู่ในสยาม โดยหนังสือพิมพ์จีนโนสยามวารศัพท์ของเขาได้เผยแพร่ข้อเขียนที่แสดงถึงอัตลักษณ์ของตนว่าเป็น “จีนสยาม” ที่ไม่ใช่คนอื่น⁵ น่าสนใจที่ว่าข้อเท็จจริงดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าอัตลักษณ์หรือตัวตนของผู้คนเป็นสิ่งที่เลื่อนไหลเปลี่ยนแปลงได้ ไม่ได้ผูกติดอยู่กับชาติพันธุ์ของตัวบุคคลผู้นั้น ดังกล่าวมีความ สอดคล้องกับแนวคิดของ ฟรีดริค บาร์ธ (Fredrik Barth) นักมานุษยวิทยาชาวนอร์เวย์ ที่อธิบายว่าคนเราสามารถเปลี่ยนแปลงสถานภาพทางชาติพันธุ์ที่เป็นมาแต่เกิดได้ตามสถานการณ์ที่เป็นอยู่⁶ ดังนั้นประเด็นการเลื่อนไหลเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ของผู้คนที่ไม่ได้ผูกติดกับชาติพันธุ์จึงเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่

¹ สรุปรจาก สิริพรรณ นกสวน และเอก ตั้งทรัพย์วัฒนา (บรรณาธิการ). (2546). *คำและความคิดในรัฐศาสตร์ร่วมสมัย*. หน้า 160-162; ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (บรรณาธิการ). (2546). *อัตลักษณ์ ชาติพันธุ์ และความเป็นชายขอบ*; ปรีดา เฉลิมเผ่า กออ่อนนดกุล (บรรณาธิการ). (2545). *คนใน ประสบการณ์ภาคสนามของนักมานุษยวิทยาไทย*.

² Thongchai Winichakul. (2001). “The Other Within: Travel and Ethno-Spatial Differentiation of Siamese Subjects 1895-1910”. in Andrew Turton (Editor). *Civility and Savagery: Social Identity in Tai State*. Pp. 38-62 ; ธงชัย วินิจจะกูล. (2560). *คนไทย/คนอื่น* .

³ สายชล สัตยานุรักษ์. (2546). *สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ “เมืองไทย” และ “ชน” ของชาวสยาม*; สายชล สัตยานุรักษ์. (2557). *10 ปัญญาชนสยาม เล่ม 1 ปัญญาชนแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์*.

⁴ อังกูร หงษ์คณาคุณเคราะห์. (2552). *เรื่องเล่าจากสหราชอาณาจักร: รูปแบบและการปรากฏตัวของความทรงจำร่วมจากชุมชนอดีตแนวร่วม พคท.* หน้า 10.

⁵ เพ็ญพิสุทธิ์ อินทรภิรมย์. (2544). *บทบาทและการเคลื่อนไหวทางการเมืองของเชียวสุดแสง พ.ศ. 2450-2474*. บทที่ 6.

⁶ ปรีชา คูวินทร์พันธุ์. (2550, มกราคม). *ชาติพันธุ์ ศาสนา และชาตินิยม. ใน สุรชาติ บำรุงสุข (บรรณาธิการ). จุลสารความมั่นคงศึกษา ฉบับที่ 15 ชาติพันธุ์ชาตินิยม Ethnonationalism*. หน้า 7.

บทความนี้จะได้นำมาใช้ในการตีความข้อเท็จจริงที่ปรากฏในหนังสืองานศพของนักธุรกิจไทยเชื้อสายจีนในช่วงทศวรรษ 2450 ถึงปลายทศวรรษ 2460

จากข้อเท็จจริงที่กล่าวมาข้างต้นแสดงให้เห็นถึงความเป็นไปได้ที่จะศึกษาวิเคราะห์หนังสืองานศพของนักธุรกิจไทยเชื้อสายจีนในฐานะงานเขียนที่ชาวจีนในไทยหรือคนไทยเชื้อสายจีนใช้ในการสร้างอัตลักษณ์ของพวกตนแล้วเผยแพร่ให้ผู้อื่นได้รับรู้ โดยบทความนี้จะจำกัดขอบเขตศึกษาเฉพาะหนังสืองานศพของนักธุรกิจชาวไทยเชื้อสายจีน ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีพลังทางเศรษฐกิจและมีการรวมกลุ่มกันเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจการเมืองในช่วงทศวรรษ 2450 เรื่อยมาจนถึงทศวรรษ 2470¹ ทั้งนี้คำว่า “นักธุรกิจไทยเชื้อสายจีน” ที่ใช้ในบทความนี้จะเน้นที่กลุ่มขุนนางเชื้อสายจีนในไทย เนื่องจากข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของไทยจากงานศึกษาของนักวิชาการหลายท่านบ่งชี้ว่า นับตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีชาวจีนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทย (ประเทศไทยในปัจจุบัน) เป็นจำนวนมากโดยชาวจีนที่มีทักษะความสามารถทางการค้าจะสร้างความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์หรือไม่ก็ความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับชนชั้นนำสยาม ทำให้ชาวจีนเหล่านี้เข้ามาเกี่ยวข้องกับกิจกรรมด้านการค้าต่างประเทศ² รวมทั้งเศรษฐกิจภายในประเทศที่สร้างรายได้จำนวนมากให้แก่ชนชั้นนำสยามได้แก่ ระบบเจ้าภาษีนายอากร ซึ่งมีพ่อค้าชาวจีนเข้ามาประมูลเป็นผู้เก็บภาษีให้รัฐบาลสยาม ดังนั้นชนชั้นนำสยามจึงมักจะดึงชาวจีนอพยพที่มีทักษะทางการค้าเข้ามาอยู่ในระบบราชการด้วยการแต่งตั้งให้เป็นขุนนาง ขณะเดียวกันชาวจีนอพยพที่ได้เป็นขุนนางก็จะอาศัยช่องทางการทำธุรกิจการค้าหรือการเป็นเจ้าภาษีนายอากรเพื่อสะสมทุนจนกลายเป็นนายทุนกลุ่มแรกๆ ภายในสังคมไทย³

นอกจากนี้ยังพบว่าระบบเจ้าภาษีนายอากรซึ่งใช้กันมาตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นสืบเนื่องมาจนถึงต้นทศวรรษ 2460 (ตรงกับช่วงกลางรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวหรือรัชกาลที่ 6) จึงได้มีการยกเลิกระบบเจ้าภาษีนายอากร ระบบเจ้าภาษีนายอากรนี้เป็นระบบที่มีการสืบทอดตำแหน่งขุนนางผู้ผูกขาดภาษีจากพ่อมาสู่ลูกด้วย ดังนั้นลูกหลานของขุนนางชาวจีนอพยพที่เกิดจากพ่อชาวจีนและแม่ชาวสยามจึงได้รับสืบทอดตำแหน่งและผลประโยชน์ที่ได้จากตำแหน่ง สามารถสะสมทุน เป็นนายทุนต่อจากพ่อของตนได้ด้วย⁴

ด้วยข้อเท็จจริงที่กล่าวมา “นักธุรกิจไทยเชื้อสายจีน” ในช่วงทศวรรษ 2450 ถึงปลายทศวรรษ 2460 ซึ่งจะกล่าวถึงในบทความนี้จึงให้น้ำหนักที่กลุ่มขุนนางเชื้อสายจีนเป็นหลัก

ในการอธิบายเรื่อง “หนังสืองานศพกับการสร้างอัตลักษณ์ของนักธุรกิจไทยเชื้อสายจีนในช่วงทศวรรษ 2450 ถึงปลายทศวรรษ 2460” ผู้เขียนจะแบ่งเนื้อหาของบทความออกเป็น 3 ส่วนใหญ่คือ 1. รูปแบบของหนังสืองานศพกับการสร้างอัตลักษณ์ของนักธุรกิจไทยเชื้อสายจีน 2. เนื้อหาของหนังสืองานศพกับการสร้างอัตลักษณ์ของนักธุรกิจไทยเชื้อสายจีน 3. ปัจจัยเบื้องหลังการสร้างอัตลักษณ์ของนักธุรกิจเชื้อสายจีนในหนังสืองานศพช่วงทศวรรษ 2450 - ปลายทศวรรษ 2460

¹ ดู วิลเลียม จี. สกินเนอร์. (2529). *สังคมจีนในประเทศไทย ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์*. หน้า 100-108; นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. (2542). พลังของแนวคิดชาติ-ชาตินิยมกับการเมืองไทยในสมัยแรกเริ่มของรัฐประชาชาติ. *รัฐศาสตร์สาร* 21 (3) : 4-53.

² นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2555). *ปากไก่และใบเรือ รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์*. หน้า 68-99.

³ สิริลักษณ์ (ศักดิ์เกรียงไกร) สัมภาษณ์. (2552). *ต้นกำเนิดของชนชั้นนายทุนในประเทศไทย (พ.ศ. 2398-2453)*. บทที่ 2-3; พรรณี บัวเล็ก. (2543). *ลักษณะของนายทุนไทยในช่วงระหว่างพ.ศ. 2457-2482*. บทที่ 2.

⁴ สิริลักษณ์ (ศักดิ์เกรียงไกร) สัมภาษณ์. (2552). เล่มเดิม. หน้า 77-84.

1. รูปแบบของหนังสืองานศพกับการสร้างอัตลักษณ์ของนักรุกกไทยเชื้อสายจีน ในช่วงทศวรรษ 2450 – ปลายทศวรรษ 2460

โดยทั่วไปแล้วหนังสืองานศพหรือหนังสือแจกงานศพจะประกอบไปด้วยองค์ประกอบ 3 ส่วนได้แก่

1. ประวัติผู้ตาย เป็นส่วนที่ลูกหลานเขียนถึงผู้ตายหรือบางที่อาจเป็นตัวผู้ตายเองที่เป็นคนเขียนเรื่องราวของตนเองไว้ก่อนที่จะตาย เพื่อให้ผู้อ่านรู้ว่าผู้ตายคือใคร ตระกูลของผู้ตายมีความเป็นมาอย่างไร มีความเกี่ยวข้องกับตระกูลใดบ้าง

2. คำไว้อาลัยผู้ตาย เป็นส่วนที่บุคคลที่อยู่เบื้องหลังที่ยังมีชีวิตอยู่ เช่น สามี ภรรยา พ่อแม่ ลูกหลาน เจ้านาย เพื่อนร่วมงาน เขียนถึงผู้ตาย โดยมักจะเป็นการเขียนในลักษณะยกย่องเยินยอ เขียนแต่สิ่งที่ดี เช่น อุปนิสัย ใจคอ วิธีการทำงาน การดำเนินชีวิต

3. เรื่องราวหลากหลายประเภท เป็นส่วนที่นำเอาเรื่องราวที่อาจเคยตีพิมพ์ที่อื่นมาแล้วหรือไม่เคยตีพิมพ์มาก่อน มาเผยแพร่ในหนังสืองานศพ โดยการเลือกเรื่องราวเพื่อมาตีพิมพ์จะมี 2 แบบใหญ่ คือ แบบแรกเลือกเรื่องที่เกี่ยวข้องกับผู้ตายหรือตระกูลของผู้ตาย อีกแบบหนึ่งคือเลือกเรื่องที่ไม่เกี่ยวข้องกับผู้ตายหรือตระกูลผู้ตาย แต่ตระกูลผู้ตายเห็นว่าเป็นเรื่องที่น่าสนใจจึงพิมพ์เผยแพร่เป็นวิทยาทาน¹

น่าสนใจว่าจากข้อเท็จจริงที่ได้กล่าวถึงในตอนต้นของบทความนี้แล้วว่าการพิมพ์หนังสือแจกในงานศพได้ปรากฏในสังคมไทยมาตั้งแต่ทศวรรษ 2410 แล้ว หากแต่ในระยะแรกนั้นหนังสืองานศพไม่มีส่วนที่เป็นประวัติผู้ตายและคำไว้อาลัยผู้ตาย ดังที่บทความของ อนรรฆ พัทธ์ธานิน ได้ชี้ว่าการนิยมเอาประวัติผู้ตายมาไว้ในหนังสืองานศพเพิ่งมีขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 ส่วนคำไว้อาลัยผู้ตายยังไม่สามารถชี้ชัดได้ว่าเริ่มมีขึ้นตั้งแต่เมื่อใด แต่สันนิษฐานว่าคงเริ่มต้นไล่เลี่ยกับประเพณีการพิมพ์หนังสืองานศพ² (ทศวรรษ 2410 ถึงทศวรรษ 2420 - ผู้อ้าง)

การจัดรูปแบบของหนังสืองานศพให้มีส่วนที่เป็นประวัติผู้ตายและส่วนคำไว้อาลัยผู้ตาย กล่าวได้ว่าเป็นการสร้างอัตลักษณ์ของผู้ตาย เนื่องจากประวัติชีวิตของผู้ตายช่วยให้ผู้อ่านได้เข้าไปทำความรู้จักผู้ตายในรูปแบบที่รวดเร็วและช่วยจัดวางรูปแบบการรับรู้เกี่ยวกับผู้ตายให้กับผู้ที่ไม่เคยสนิทชิดเชื้อกับผู้ตายมาก่อน³ โดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วยสร้างรูปแบบความทรงจำเกี่ยวกับผู้ตายในทางดี⁴ ทั้งนี้ผู้เขียนบทความเห็นว่า การจัดวางรูปแบบการรับรู้และความทรงจำด้านดีเกี่ยวกับผู้ตายให้แก่ผู้อ่านถือเป็นส่วนประกอบสำคัญในการสร้างอัตลักษณ์ของผู้ตายให้เป็นที่รู้จัก โดยผู้เขียนบทความอิงอยู่กับข้อเสนอของ บาร์บารา มิสซ์ทัล (Barbara Misztal) ที่ได้กล่าวข้างต้นแล้วนั่นคือ ความทรงจำเป็นเครื่องมือสำคัญในการบอกเล่าเพื่อให้ผู้รับสารทราบว่าเจ้าของเรื่องเล่าหรือตัวผู้เล่าเป็นใครหรือไม่เป็นใคร จนนำไปสู่การเป็นอัตลักษณ์ของเจ้าของเรื่องหรือตัวผู้เล่าเรื่อง เมื่อผู้อ่านหนังสืองานศพมีความทรงจำด้านดีต่อผู้ตายก็จะรู้จักตัวตนหรืออัตลักษณ์ของผู้ตายในลักษณะนั้น

สำหรับส่วนที่เป็นคำไว้อาลัยผู้ตายนั้น อนรรฆ พัทธ์ธานิน ได้ชี้ว่าคำไว้อาลัยผู้ตายในหนังสืองานศพเป็นส่วนที่ให้ภาพความดีงามของผู้ตายและคุณประโยชน์ที่ผู้ตายได้กระทำต่อสังคมในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ พร้อมทั้งปิดทับสิ่งที่ไม่พึงประสงค์ของผู้ตาย เช่น ความชั่ว ความเลว ดังนั้นคำไว้อาลัยจึงเป็นส่วนที่นำเสนอภาพลักษณ์ที่ดีของผู้ตายให้แก่ผู้อ่านได้รับทราบ⁵ ความรับรู้ดังกล่าวนี้อาจทำให้ผู้อ่านรู้จักตัวตนหรืออัตลักษณ์ของผู้ตาย

¹ กาญจนี ละอองศรี. (ม.ป.ป.). เล่มเดิม. หน้า 3-6.

² อนรรฆ พัทธ์ธานิน. (2550, มกราคม-มิถุนายน). เล่มเดิม. หน้า 143-144.

³ แหล่งเดิม. หน้า 146.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 148.

⁵ อนรรฆ พัทธ์ธานิน. (2550, มกราคม-มิถุนายน). เล่มเดิม. หน้า 149-151.

เมื่อผู้เขียนบทความสำรวจหนังสืองานศพของนักธุรกิจไทยเชื้อสายจีนในช่วงปลายทศวรรษ 2450 - ปลายทศวรรษ 2460 พบว่าหนังสืองานศพของนักธุรกิจไทยเชื้อสายจีนในเวลานี้มีองค์ประกอบ 2 ส่วนคือ ประวัติผู้ตายและเรื่องที่น่ามาพิมพ์ ไม่มีส่วนคำไว้อาลัยผู้ตาย โดยเรื่องที่น่ามาพิมพ์ในหนังสืองานศพนั้นเจ้าภาพจะขอให้สำนักหอพระสมุทวชิรญาณเป็นผู้เลือกเรื่องที่จะพิมพ์และขอให้ผู้มีอำนาจเขียนประวัติผู้ตายประกอบในหนังสือ ซึ่งเป็นไปตามลักษณะของหนังสืองานศพในช่วงแรกเริ่มของสังคมไทยที่ผู้จัดพิมพ์หนังสืองานศพจะต้องมาขอให้หอพระสมุทวชิรญาณคัดเลือกเรื่องให้และขอให้ผู้มีอำนาจเขียนประวัติผู้ตายประกอบ¹

การที่หนังสืองานศพของนักธุรกิจไทยเชื้อสายจีนมีส่วนที่เป็นประวัติผู้ตายนี้ผู้เขียนบทความเห็นว่ารูปแบบเช่นนี้มีส่วนในการสร้างอัตลักษณ์ของผู้ตาย ดังที่ได้กล่าวถึงบทบาทของส่วนประวัติผู้ตายในหนังสืองานศพไว้ข้างต้นแล้ว อย่างไรก็ตามประเด็นเกี่ยวกับการสร้างอัตลักษณ์ของนักธุรกิจไทยเชื้อสายจีนจะเห็นได้ชัดยิ่งขึ้นเมื่อพิจารณาที่เนื้อหาของหนังสืองานศพ

2. เนื้อหาของหนังสืองานศพกับการสร้างอัตลักษณ์ของนักธุรกิจไทยเชื้อสายจีน ทศวรรษ 2450 - ปลายทศวรรษ 2460

ประเด็นนี้ผู้เขียนจะเริ่มด้วยการกล่าวถึงภาพรวมของหนังสืองานศพในสังคมไทยช่วงทศวรรษ 2450 - ปลายทศวรรษ 2460 ก่อนว่านับจากทศวรรษ 2420 ที่ประเพณีการพิมพ์หนังสือแจกงานศพเริ่มแพร่หลายในกลุ่มชนชั้นนำ โดยมากแล้วผู้จัดพิมพ์จะมาขอให้สำนักหอพระสมุทวชิรญาณเป็นผู้คัดเลือกให้ ดังนั้นเนื้อหาของหนังสืองานศพในส่วนเรื่องที่น่ามาพิมพ์จึงเป็นเรื่องที่รัฐต้องการจะเผยแพร่ เช่น พงศาวดาร โบราณคดี วรรณคดี²

ต่อมาเมื่อเกิดการขยายตัวของระบบราชการและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่ทำให้เกิดกลุ่มข้าราชการและคนชั้นกลางที่ทำงานนอกระบบราชการ ประเพณีการพิมพ์หนังสืองานศพจึงแพร่หลายไปยังกลุ่มคนที่เกิดขึ้นใหม่นี้ โดยน่าสังเกตว่า หนังสืองานศพในช่วงแรก เนื้อหาส่วนที่เป็นประวัติผู้ตายจะไม่ยาวนานจะเน้นเพียงว่าในชีวิตที่ผ่านมาผู้ตายได้ทำประโยชน์อะไรให้แก่ชาติบ้านเมืองและไม่มีผู้อื่นเขียนคำไว้อาลัยผู้ตายเมื่อเข้าสู่ทศวรรษ 2460 จึงเริ่มมีการพิมพ์หนังสืองานศพที่ผู้ตายเป็นผู้เขียนเอาไว้ตั้งแต่ตอนที่ยังมีชีวิตอยู่ โดยมีลักษณะเป็นอัตชีวประวัติเล่าถึงชีวิตของตนว่าผ่านความยากลำบากมาอย่างไรและแก้ไขปัญหาต่างๆ ให้อะไรได้บ้างอย่างไร³

เนื้อหาของหนังสืองานศพนักธุรกิจไทยเชื้อสายจีนในช่วงทศวรรษ 2450 - ปลายทศวรรษ 2460 จะพิมพ์เรื่องราวเกี่ยวกับด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี พงศาวดาร วรรณคดี เช่นเดียวกับหนังสืองานศพในช่วงเวลาเดียวกัน โดยผู้จัดพิมพ์จะมาขอให้สำนักหอสมุทวชิรญาณเป็นผู้คัดเลือกเรื่องที่น่ามาพิมพ์ และขอให้ผู้มีอำนาจเขียนประวัติผู้ตายให้ด้วย ซึ่งโดยมากแล้วสมเด็จพระยาธรรมาธิบดีทรงเป็นผู้เขียนคำนำในหนังสืองานศพ ทั้งนี้พระองค์จะเลือกเรื่องที่ทำให้ผู้อ่านได้รับประโยชน์ หรือเรื่องที่ทำให้สามารถระลึกถึงผู้ตายได้ รวมทั้งเรื่องที่มีความเกี่ยวข้องกับผู้ตายด้วย เช่น หนังสืองานศพของพระยาโชติกราชเศรษฐี (สวด โชติกะพุกกณะ) ผู้ตายเป็นเจ้าของพาณิชย์นาคร รับทำพาณิชย์ชนิดต่างๆ เช่น ภาษีฝิ่นในกรุงเทพฯ และ

¹ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2556). เล่มเดิม. หน้า 202.

² แหล่งเดิม. หน้า 202-203.

³ แหล่งเดิม. หน้า 203.

ภูเก็ต ภาษีสุราษฎร์ธานี ภาษีหน้าเมืองสมุทรปราการ ภาษีพริกไทยจันทบุรี นอกจากนี้ยังมีกิจการโรงสีข้าว “ลี้ติดทองวน”¹ และกิจการการนำเข้าเครื่องกระเบื้องจีน “กิมตั้งฮวดตี้”² โดยหนังสืองานศพของพระยาโชติกราชเศรษฐีพิมพ์ขึ้นเมื่อปีพ.ศ. 2457 ในส่วนคำนำของหนังสืองานศพเล่มนี้ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงนิพนธ์ขึ้นโดยระบุว่า

เจ้าภาพพระยาโชติกราชเศรษฐี(ฮวด โชติกะพุกกณะ) มีความประสงค์จะพิมพ์หนังสือจำหน่ายในการศพพระยาโชติกราชเศรษฐี มาขอให้กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณเลือกหาหนังสือให้พิมพ์ กรรมการจึงเลือกหนังสือเรื่องที่ว่านี้ให้ (โคลงอุภัยพากย์ - ผู้อ้าง) เพื่อลงพิมพ์จำหน่ายในการศพเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดการกุศล เพราะเหตุว่าข้อความในโคลงเรื่องนี้ เป็นสุภาษิตนับเนื่องเข้าในทางธรรม เมื่อจำหน่ายหนังสือให้แพร่หลายก็เสมือนกับมีธรรมเทศนาเป็นธรรมทานย่อมจะเป็นเหตุให้เกิดวิบูลย์ผลอันเป็นส่วนคุณความดีแก่ท่านผู้ทำ และผู้ที่เป้นเหตุให้รู้สึกอุทิศถึง...³

หรือในส่วนคำนำหนังสืองานศพของหลวงอุดรภักดิ์พานิช(เต็ง โสภโณดร) เจ้าภาษีนายอากร รับทำภาษีมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือและเป็นเจ้าของห้างและกิจการโรงสีข้าว “กิมเซ่งหลี”⁴ เป็นต้น โดยหนังสือนี้พิมพ์เมื่อปีพ.ศ. 2462 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงนิพนธ์ส่วนคำนำให้โดยระบุว่า

พระโสภณพิเชษฐรัตน์จะทำการศพสนองคุณหลวงอุดรภักดิ์พานิช(เต็ง โสภโณดร) ผู้บิดามาขอให้กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครเลือกเรื่องหนังสือให้พิมพ์สำหรับเป็นหนังสือแจกข้าพเจ้า (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ผู้เขียน) จึงได้เลือกตำนานเรื่องเลิกลอยแลบ่อนเบี้ยให้พิมพ์ตามประสงค์ ด้วยเหตุว่าเหมาะแก่งานศพหลวงอุดรฯ เพราะเหตุที่หลวงอุดรฯ ได้เคยทำอากรหอยแลอากรบ่อนเบี้ยนั้นอย่าง 1 และยังมีเหตุผลอีกอย่าง 1 ซึ่งข้าพเจ้าทราบอยู่แก่ใจว่าหลวงอุดรฯ อยู่ในพวกซึ่งเห็นว่าควรจะเลิกลอยแลบ่อนเบี้ยเสีย อย่าให้มีในเมืองไทยจึงจะดี เพราะได้เคยพูดชี้แจงความข้อนี้แก่ข้าพเจ้าเนื่องๆ ตั้งแต่แรกคุ้นเคยกันมา โดยถ้าหลวงอุดรฯ สามารถจะทราบได้ว่าพิมพ์หนังสือเรื่องนี้ในงานศพก็เห็นจะชอบใจ จึงเห็นว่าเหมาะด้วยประการทั้งปวง...⁵

สำหรับเนื้อหาในส่วนของประวัติผู้ตายจะมีลักษณะการนำเสนอภาพลักษณ์ด้านดีของผู้ตาย ได้แก่

1. บุคคลที่มีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์และแผ่นดิน เช่น หนังสืองานศพของพระพิบูลย์พัฒนากร(อยู่ กุ่ย ตัณฑเศรษฐี) เจ้าภาษีนายอากร ทำภาษีเกลือ สุรา น้ำมันมะพร้าว รวมทั้งเจ้าของห้างและ

¹ ดูเพิ่มเติม พรณี บัวเล็ก. (2541). “สยาม” ในกระแสธารแห่งการเปลี่ยนแปลง : ประวัติศาสตร์ไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5. หน้า 74-138.

² ดูเพิ่มเติม พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร. (2550). กระเบื้องถ้วยกะลาแตก. หน้า 114-121.

³ โคลงอุภัยพากย์. (2457). ใน พิมพ์ โชติกราชเศรษฐีพระบริบูรณ์โกศการ แลเพื่อนมหาเทพ(อมาตยกุล) บุตร พิมพ์แจกในการศพพระยาโชติกราชเศรษฐี(ฮวด โชติกะพุกกณะ). หน้า ก.

⁴ ดูเพิ่มเติม พรณี บัวเล็ก. (2541). เล่มเดิม. หน้า 74-138.

⁵ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2462). ประชุมพงษาวดาร ภาคที่ 17 ตำนานเรื่องเลิกลอยแลบ่อนเบี้ยในกรุงสยาม. ใน พระโสภณพิเชษฐรัตน์ พิมพ์ในงานศพหลวงอุดรภักดิ์พานิช เต็ง โสภโณดร ผู้บิดา. หน้า 1-2.

โรงสีข้าว “เซียงเก้ง” และ “เคี้ยงเก้ง”¹ โดยหนังสือนี้พิมพ์ขึ้นเมื่อปีพ.ศ. 2462 เนื้อหาส่วนประวัติของผู้ตายซึ่งเขียนโดยคนในครอบครัว ได้กล่าวว่า

พร้อมด้วยความสามัคคีปรองดองช่วยเหลือกันในญาติมิตรทั้งสองฝ่าย การค้าขายก็คงได้ผลเจริญต่อมาเป็นทางที่จะให้สกุลตันทศวรรษผู้ได้ดำรงถาวรด้วยความวัฒนาการ คงเป็นไทยอยู่ในกรุงสยามเป็นข้าแผ่นดินของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรฎกประจำเกล้าฯ ที่ได้พึ่งพระบรมโพธิสมภารชุกเกล้าฯ สืบต่อๆ มา หวังพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เป็นที่พึ่งต่อๆ ไปเป็นอย่างยิ่งใหญ่ พระเดชพระคุณเป็นล้นเกล้าฯ หาที่สุดมิได้...²

หรือหนังสืองานศพของเจ้า พระยาประดินันท์ทณภูมิรัตน์ (เซียงสุน เสธฐภักดี) เจ้าภาชีนายอากรท่าภาษีสุรา บ่อนเบี้ย ฟีน จันอับ รังนก และเจ้าของกิจการห้าง”เลี้ยวโยงเฮง” โรงสีข้าว ประกันภัย ธนาคาร ทั้งยังเป็นผู้ดำรงตำแหน่งนายกสมาคมพาณิชย์จีนในช่วงพ.ศ. 2466-2468³ หนังสืองานศพของท่านพิมพ์ขึ้นเมื่อปีพ.ศ. 2468 เนื้อหาส่วนประวัติของผู้ตายซึ่งเขียนโดยคนในครอบครัว ได้กล่าวว่า

สำหรับารพิเศษบางคราว เช่น ในงานรักษิตฤกษ์หรือการรื่นเริงคราวใดได้ทำไปด้วยความสวามิภักดิ์มิได้คิดต่อการสิ้นเปลืองสุดแต่เพื่อให้ได้เฉลิมพระราชหฤทัย แลในงานปณณสมวารพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 ในระหว่างที่ตนป่วยหนักอยู่แล้ว ได้พยายามจัดทำงานเด็กถวายพร้อมด้วยนายจันซัง เสธฐภักดี บุตร กับได้ส่งเงินเป็นทุนสำหรับเลี้ยงคนใช้อุทิศถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกศนั้น ด้วยระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณอยู่เหนือเกล้าฯ...⁴

2. ผู้ที่เป็นที่โปรดปรานของกษัตริย์ เจ้านาย ขุนนาง เช่น หนังสืองานศพของพระยาโชติเกราชเศรษฐี (ฮวด โชติกะพุกณะ) ซึ่งพิมพ์ขึ้นเมื่อปีพ.ศ. 2457 เนื้อหาส่วนประวัติของผู้ตายพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสมมตอมรินทร์ ทรงนิพนธ์ขึ้นโดยระบุว่า

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระกรุณาโปรดมากด้วยเป็นที่ชอบพระราชอัธยาไศย ในการปฏิบัติราชการแลทรงคุ้นเคยส่วนพระองค์ เพราะได้ฉลองพระเดชพระคุณในการตั้งโต๊ะเครื่องลายคราม เป็นผู้สะสมของเก่า แลมีความรู้ในสิ่งของที่ดีเลวต่างๆ จนพระราชทานสมมุติโดยความที่ทรงคุ้นเคยว่า อาจารย์ก็มตั้ง แลเมื่อวันที่ 20 ตุลาคม พระพุทธศักราช 2433 ครั้งยังเป็นพระบริบูรณโกศากรอยู่นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้เสด็จ

¹ ดูเพิ่มเติม พรณี บัวเล็ก. (2541). เล่มเดิม. หน้า 74-138.

² พระยาประชาภิจักรจักร (แช่ม บุนนาค). (2462). ว่าด้วยภาษาต่างๆ ในสยามประเทศ. ใน นางพิมพ์ พิบูลย์พัฒนากร พิมพ์แจกในงานศพพระพิบูลย์พัฒนากร (อยู่ย ตันทศวรรษ) ผู้สามี. หน้า 6.

³ ดูเพิ่มเติม พรณี บัวเล็ก. (2541). เล่มเดิม. หน้า 143-207.

⁴ ลัทธิธรรมนิยมต่างๆ ภาคที่ 16 ตำนานภาษีอากรบางอย่างกับคำอธิบายของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ. (2468). ใน เจ้าภาพพิมพ์ในการบำเพ็ญกุศลเมื่อเจ้า พระยาประดินันท์ทณภูมิรัตน์ (เซียงสุน เสธฐภักดี) ถึงแก่กรรม มาตรการบัญญัติสมวาร. หน้า จ.

พระราชดำเนินไปที่บ้าน โดยทรงพระมหากรุณาได้เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท และนำเสด็จทอดพระเนตรตามสถานที่อยู่ในบ้าน และนำเสด็จทอดพระเนตรโรงสีกลไฟ ที่ตั้งอยู่ริมบ้านแล้วได้จัดเครื่องจักรหมุนสีเข้าเปลือกออกเพนเข้าสารถวาทอดพระเนตร แลทูลเกล้าฯ ถวายเครื่องลายครามสำหรับตั้งโต๊ะเพนอันมาก ตามที่ตองพระราชประสงค์ การที่ได้รับเสด็จพระราชดำเนินที่บ้านตั้งนี้ ย่อมเพนเกียรติยศอันควรลืกลีบไปสิ้นกาลนาน ...ได้มาตั้งโต๊ะฉลองพระเดชพระคุณในการหลวงเพนอันมาก จึงเพนที่ขอบพอรักใคร่คุ่นเคยกับพระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการ แลชนทั้งปวงเพนอันมาก...¹

หรือหนังสืองานศพของพระพิบูลย์พัฒนากร(อยู่กูย ตันทเศรษฐี) ที่กล่าวว่า

ด้วยเดชพระบารมีปกเกล้าฯ เพนที่พึ่งได้สืบตระกูลเจริญมาประกอบด้วยความสุจริตจงรักภักดี ต่อได้เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งในรัชกาลที่ 5 แลในรัชกาลปัตยุบันก็ทรงคุ่นเคยโปรดปราน...ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ แลเบี้ยหวัดลืบมาทั้ง 2 รัชกาล ได้เพนสมาชิกเสือป่าลืบมาตั้งแต่แรกๆ ตั้งคณะเสือป่าขึ้นในรัชกาลปัตยุบันทั้งเพนผู้ที่เจ้านายทรงคุ่นเคยโปรดปรานมาก แลข้าราชการญาติมิตรพ่อค้า ราษฎรก็คุ่นเคยขอบพอกันมาก...²

หรือหนังสืองานศพของหลวงอุดรภณัทพานิช(เตียง โสภโณตร) ซึ่งพิมพ์เมื่อปีพ.ศ. 2462 เนื้อหาส่วนประวัติของผู้ตายนี้เป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ โดยระบุว่า

ถึงรัชกาลที่ 5 จึงออกจากกรุงเทพฯ อาไครยพวกจีนที่ค้าขายทางเมืองเหนือขึ้นไปถึงเมืองตากอยู่ที่เมืองตากไม่ซ่านักก็เลยขึ้นไปเมืองเชียงใหม่ไปตั้งค้าขายอยู่ที่นั่น พอมีกำลังขึ้นได้เข้าเฝ้าแทนพระเจ้าอินทวิชยานนท์ แต่เมื่อยังเป็นเจ้านครเชียงใหม่คุ่นเคยเพนลำดับมา ครั้นเมื่อทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้เจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ แต่เมื่อยังเพนพระนรินทรราชเสนี เพนข้าหลวงขึ้นไปอยู่ประจำเมืองเชียงใหม่ เจ้าพระยารัตนาธิเบศร์มาคุ่นเคยก็มีความเมตตาช่วยอุปการะด้วยจึงค่อยพัฒนาการจนได้รับทำภาษีอากร...³

3. ข้าราชการของสยาม เช่น ข้อความจากหนังสืองานศพของพระยาโชติเกราชเศรษฐี (ฮวดโชติกะพุกณะ) ที่กล่าวว่า

ครั้นถึงปีเถาะพระพุทธศักราช 2422 สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ได้นำขึ้นถวายตัวรับราชการฉลองพระเดชพระคุณในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในปิ่นนั่นเอง ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรบัณฑิตคดี เพนหลวงบริบูรณ์โกศากร มีตำแหน่งราชการในกรมท่าซ้าย ได้รับพระราชทานเครื่องยศ โต๊ะถม กาดม รับพระราชทานเบี้ยหวัดปีละ 80 บาท ครั้นพระพุทธศักราช

¹ โคลงอุภัยพากย์. (2457). เล่มเดิม. หน้า ช.

² พระยาประชาภิจักรจักร (แฉ่ม บุนนาค). (2462). เล่มเดิม. หน้า 5.

³ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ. (2462). เล่มเดิม. หน้า 3.

2431 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนบันดาศักดิ์เป็นพระบริบูรณ์โกศากร ได้รับพระราชทานเครื่องยศ โต๊ะทองคำ กาทองคำ แลได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์มงกุฎสยามชั้นที่ 4 ภัทราภรณ์ ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดปีละ 160 บาท มาในพระพุทธศักราช 2436 ได้รับราชการตำแหน่งอธิบดี กรมสรรพภาษี ในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ได้รับพระราชทานเงินเดือนๆ ละ 400 บาทอยู่ปีหนึ่ง ครั้นพระพุทธศักราช 2446 โปรดพระราชทานเลื่อนบันดาศักดิ์ เป็นพระยาบริบูรณ์โกศากร ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดปีละ 320 บาท แลได้รับพระราชทานเหรียญจักรพรรดิมาลา...¹

หรือหนังสืองานศพของพระยาโชติเกราชเศรษฐี (ฮวด โชติกะพุกณะ) ที่กล่าวว่า

ครั้นมาในรัชกาลปัจจุบันนี้ เมื่อพระพุทธศักราช 2454 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรบันดาศักดิ์ เป็นพระยาโชติเกราชเศรษฐีเจ้ากรมท่าซ้าย พระราชทานยศเปนมหาอำมาตย์ตรี ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ทูตียจุลจอมเกล้า แลเครื่องยศพานทอง คนโททอง กระโถนทอง โปรดเกล้าฯ พระราชทานเบี้ยหวัดปีละ 320 บาท รัชการฉลองพระเดชพระคุณต่อมา...²

หรือหนังสืองานศพของเจ้า พระยาประดินันท์ภูมिरัตน์ (เชียงสุน เสรรฐภักดี) ได้กล่าวว่า

เมื่อจัดการเสื่อป่าไปถึงหัวเมืองใต้เป็นพลสมาชิกเสื่อป่า จนถึงได้รับพระราชทานยศนายหมู่โท ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรตั้งแต่เป็นขุนประเสริฐสวามิภักดิ์ หลวงประเสริฐสวามิภักดิ์ กรมการพิเศษมณฑลสุราษฎร์ จนถึงเป็นพระประดินันท์ภูมिरัตน์ พระยาประดินันท์ภูมिरัตน์ ในกรมมหาดเล็ก ได้รับพระราชทานยศชั้นหุ้มแพรแลเลื่อนเป็นเจ้า แลได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ช้างเผือก มงกุฎสยาม ทั้งเหรียญ เข็มซึ่งเป็นส่วนในพระองค์ในฐานะที่ได้เป็นข้าราชการในพระราชสำนัก รับทำการสนองพระเดชพระคุณในบางส่วนบางคราวมาตามพระราชประสงค์...³

4. มีความเป็นไทยมากกว่าความเป็นจีน ดังที่หนังสืองานศพของพระพิบูลย์พัฒนากร (อยู่กูย ตันตเศรษฐี) ที่กล่าวว่า

ศึกษาวิชาหนังสือแลภาษาไทยเป็นสามัญ ทางข้างจีนรู้พอที่จะใช้ทำการค้าขายได้ ซึ่งยังต้องต่อเนืองอยู่มากกับข้างจีน แต่ความนิยมเป็นหลักมั่นในทางถือชาติศาสนาข้างไทย ได้เคยบวชเป็นสามเณรมาแล้ว แลบำเพ็ญบุญกุศลในทางพระพุทธศาสนาอยู่เนืองๆ...⁴

1 โคลงอุทัยพากย์. (2457). เล่มเดิม. หน้า ข.

2 แหล่งเดิม. หน้า ค.

3 ลัทธิธรรมนิยมต่างๆ ภาคที่ 16 ตำนานภาชีอารบงอย่างกับคำอธิบายของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ. (2468). เล่มเดิม. หน้า ง.

4 พระยาประชาภิจักรจักร (แถม บุนนาค). (2462). เล่มเดิม. หน้า 4.

5. บุคคลที่หาประโยชน์ด้านต่าง ๆ ให้แก่สังคม เช่น หนังสืองานศพของหลวงอุดรภักดิ์พานิช (เต็ง โสภโณดร) ที่กล่าวว่า

ห้างกิมเสงหลีสร้างสะพานข้ามคลองสามเสนถวายเมื่อในรัชกาลที่ 5 ซึ่งโปรดพระราชทานนามว่าสะพานกิมเสงหลีแห่ง 1 แลได้สนองพระเดชพระคุณในการอื่นอีกหลายอย่าง...¹

หรือหนังสืองานศพของเจ้า พระยาประดิษฐ์นันทน์ภูมิมรัตน์ (เชียงสุน เสฐฐภักดี) ที่กล่าวว่า

เมื่อยังอยู่ในหัวเมืองกับเมื่อมาอยู่ในกรุงเทพฯ ได้ออกทรัพย์เข้าส่วนเรียรายตามยุคครวญนิยม เช่น การสร้างพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงปิยมหาราชที่พระลานพระราชวังดุสิต การสร้างเรือพระร่วง การเสื่อป่า การสร้างโรงเรียน การสร้างสวนลุมพินี บำรุงอากาศยาน ได้ออกเงินส่วนตัวทั้งช่วยเรียรายบำรุง...มีการออกเงินบำรุงสภากาชาดสยาม เปนสมาชิกกิตติมศักดิ์ แลได้ทำป่าช้าจีนไว้เปนสาธารณะที่บ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์...เมื่อเกิดน้ำท่วมที่บ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ ในพระพุทธศักราช 2454 กับ 2459 ได้ช่วยเหลือเลี้ยงดูแจกจ่ายอาหาร เครื่องใช้สอยแก่ผู้ที่ได้รับความทุกข์ยากนั้น แม้เมื่อพระพุทธศักราช 2465 เกิดน้ำท่วมใหญ่ที่ชวเกา ซึ่งเป็นถิ่นประเทศจีน ก็ได้เป็นผู้หนึ่งที่จัดการเรียรายเงินส่งไปช่วยแก่เพื่อนร่วมชาติ...²

6. ผู้มีน้ำใจ มีความขยัน ความรับผิดชอบต่อหน้าที่ เช่น หนังสืองานศพของพระยาโชติกราชเศรษฐี (ฮวด โชติกะพุกณะ) ที่กล่าวว่า

เมื่อจะกล่าวด้วยอัยยาไศรยของพระยาโชติกราชเศรษฐี ย่อมเปนครนมีน้ำใจกว้างขวางโอบอ้อมอารี เปนต้นว่าผู้ที่เล่นเครื่องลายครามชอบของสิ่งใดก็แจกจ่ายให้ปันมิได้หวงแหน...³

หรือหนังสืองานศพของพระพิบูลย์พัฒนากร(อยู่ยง ตันตพเศรษฐี) ที่กล่าวว่า

แลข้าราชการญาติมิตรพ่อค้า ราษฎรก็คุ้นเคยชอบพอกันมาก ประกอบด้วยมีอัยยาศรัยไมตรี ซื่อตรง แม้จะมีการเล่นหัวสนุกล้อเลียนอะไรกันบ้างก็ไปไปในทางสุภาพมิได้ก้าวร้าวเอาเปรียบ...⁴
หรือหนังสืองานศพของเจ้า พระยาประดิษฐ์นันทน์ภูมิมรัตน์ (เชียงสุน เสฐฐภักดี) ที่กล่าวว่า

ตั้งแต่ได้ทำการภาษีอากรมาในรัชกาลที่ 5 จนพ้นสิ้นรัชกาลที่ 6 แม้บางปีจะไม่ได้กำไรหรือถึงขาดทุนมากน้อยประการใดได้จัดการชวนชววยส่งเงินภาษีอากรนั้น ๆ ให้เสร็จไปทุกงวด...⁵

¹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ. (2462). เล่มเดิม. หน้า 4.

² ลัทธิธรรมนิยมต่างๆ ภาคที่ 16 ตำนานภาษีอากรบางอย่างกับคำอธิบายของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ. (2468). เล่มเดิม. หน้า จ.

³ โคลงอุภัยพากย์. (2457). เล่มเดิม. หน้า ช.

⁴ พระยาประชาภิจักรจักร (แหม่ม บุนนาค). (2462). เล่มเดิม. หน้า 5.

⁵ ลัทธิธรรมนิยมต่างๆ ภาคที่ 16 ตำนานภาษีอากรบางอย่างกับคำอธิบายของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระดำรงราชานุภาพ. (2468). เล่มเดิม. หน้า ข.

การนำเสนอภาพลักษณ์ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการนิยามอัตลักษณ์ที่ตัวเองเป็นผู้กำหนดขึ้นมาใน 6 ลักษณะที่กล่าวมานี้ ผู้เขียนบทความเห็นว่านักธุรกิจเชื้อสายจีนได้หยาบยกเอาคุณสมบัติที่สอดคล้องกับนโยบายชาตินิยมของรัชกาลที่ 6 ขึ้นมากล่าวถึงเพื่อไม่ให้ตนและลูกหลานของตนถูกผลักออกไปเป็น “คนอื่น” เนื่องจากในการดำเนินนโยบายชาตินิยมของรัชกาลที่ 6 ทรงอธิบายว่าผู้ที่เรียกตนเองเป็น “คนไทย” ได้ต้องประพฤติตนให้เหมือนคนไทยคือ มีความจงรักภักดีต่อชาติและแผ่นดินไทย¹ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ถือเป็นสิ่งสำคัญที่สุดเนื่องจากกษัตริย์คือชาติ² ขณะเดียวกันในพระราชดำริของรัชกาลที่ 6 แล้วคนไทยกับคนจีนในสยามไม่ได้เป็นชุมชนเดียวกัน การมีอัตลักษณ์หรือตัวตนทางชาติพันธุ์ที่ผสมผสานความเป็นจีนกับความเป็นไทยเข้าด้วยกันเป็น “จีนสยาม” หรือ “ไทยจีน” นั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้³ ดังนั้นจึงปรากฏว่าหนังสืองานศพของนักธุรกิจไทยเชื้อสายจีนในช่วงทศวรรษ 2450 -ปลายทศวรรษ 2460 ได้นำเสนอภาพลักษณ์ของผู้ล่วงลับโดยหยาบยกคุณสมบัติเรื่องการเป็นบุคคลที่มีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์และแผ่นดินไทย การเป็นที่โปรดปรานของพระมหากษัตริย์ การเป็นข้าราชการของสยาม การทำประโยชน์ด้านต่าง ๆ ให้แก่สังคม เพื่อแสดงให้เห็นว่านักธุรกิจผู้ล่วงลับมีคุณสมบัติของ “ความเป็นไทย” ตามแนวพระราชดำริของรัชกาลที่ 6 ไม่ได้เป็น “คนอื่น”

มีข้อเท็จจริงที่สนับสนุนความเป็นไปได้ว่านักธุรกิจไทยเชื้อสายจีนจะนำเสนอภาพลักษณ์อันเป็นส่วนหนึ่งของการนิยามอัตลักษณ์ของตนเองให้สอดคล้องกับนโยบายชาตินิยมของรัชกาลที่ 6 ดังเห็นได้จากข้อเท็จจริงที่ว่าในช่วงปลายรัชสมัยรัชกาลที่ 5 ได้เกิดเหตุการณ์การหยุดงานครั้งใหญ่ของชาวจีนในไทยเพื่อต่อต้านการที่รัฐบาลสยามจะเก็บภาษีจากพ่อค้าชาวจีนเพิ่มขึ้น เมื่อรัชกาลที่ 6 ขึ้นครองราชย์ในปี 2454 พวกหัวหน้าชุมชนชาวจีนพยายามอย่างเต็มที่ในการลบความทรงจำเกี่ยวกับการนัดหยุดงานครั้งใหญ่ของชาวจีนในไทยที่เพิ่งเกิดขึ้นไม่นาน ดังนั้นพวกหัวหน้าชุมชนชาวจีนจึงนำของขวัญราคาสูงขึ้นห้อมเกล้าฯ ถวายรัชกาลที่ 6 รวมทั้งพวกหัวหน้าชุมชนจีนจึงขอร้องราชสำนักให้ชวบนแท้เสด็จเสียบพระนครได้ผ่านเข้าไปในย่านคนจีนซึ่งได้มีการทำพิธีแสดงความจงรักภักดีต่อรัชกาลที่ 6 ในคำกราบบังคมทูลต่อพระเจ้าอยู่หัว โดยชุมชนชาวจีนได้มีการกล่าวว่าลูกหลานชาวจีนในไทยจำนวนมากได้กลายเป็นคนไทยแล้ว ข้อเท็จจริงนี้แสดงให้เห็นว่ามีความเป็นไปได้ที่นักธุรกิจไทยเชื้อสายจีนจะนำเสนออัตลักษณ์ของตนเองในหนังสืองานศพในลักษณะที่สอดคล้องกับนโยบายชาตินิยมของรัชกาลที่ 6 ในทำนองเดียวกับที่พวกหัวหน้าชุมชนชาวจีนในไทยเคยแสดงออกถึงตัวตนของชาวจีนในไทยที่ได้กลายเป็นคนไทยไปแล้ว

ผู้เขียนบทความเห็นว่าการที่จะเข้าใจเรื่องหนังสืองานศพกับการสร้างอัตลักษณ์ของนักธุรกิจไทยเชื้อสายจีนในช่วงทศวรรษ 2450 ถึงปลายทศวรรษ 2460 ได้อย่างเป็นระบบยังต้องเข้าใจอีกประเด็นหนึ่ง นั่นคือ การใช้หนังสืองานศพในการสร้างอัตลักษณ์ของนักธุรกิจไทยเชื้อสายจีน เกิดขึ้นในสถานการณ์ทางการเมืองและสังคมอย่างไร เนื่องจากการสร้างอัตลักษณ์ของนักธุรกิจไทยเชื้อสายจีนไม่ได้เกิดขึ้นลอยๆ ในสุญญากาศ แต่เกิดขึ้นภายใต้สถานการณ์ทางการเมืองและสังคมในช่วงทศวรรษ 2450-ปลายทศวรรษ 2460

1 อัจฉราพร กมฺพพิสมัย. (2525). *อุดมการณ์ชาตินิยมของผู้นำไทย*. หน้า 37.

2 แหล่งเดิม. หน้า 39.

3 เกษียร เตชะพีระ. (2537 ก). เล่มเดิม. หน้า 10-11.

4 วิลเลียม จี. สกินเนอร์. (2529). เล่มเดิม. หน้า 164-165.

3. ปัจจัยเบื้องหลังการสร้างอัตลักษณ์ของนักธุรกิจเชื้อสายจีนในหนังสืองานศพช่วงทศวรรษ 2450 – ปลายทศวรรษ 2460

3.1 นโยบายชาตินิยมและการทำให้คนจีนและคนไทยเชื้อสายจีนเป็นคนอื่น ในสมัยรัชกาลที่ 6

ในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้มีการขยายตัวของกลุ่มคนที่ต้องการเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ของประเทศ เนื่องจากความรู้และระบบการศึกษาแบบสมัยใหม่ที่แพร่หลายในวงกว้างขึ้นทำให้ประชาชนเริ่มมีความคิดเห็นทางการเมืองมากขึ้น¹ ส่งผลให้รัชกาลที่ 6 ต้องเร่งนิยามความหมายของชาติไทยและความเป็นไทยหรือนโยบายชาตินิยมของพระองค์ โดยสาระสำคัญของนโยบายชาตินิยมของรัชกาลที่ 6 คือ เน้นความสำคัญสูงสุดของพระมหากษัตริย์ต่อ“ชาติไทย” และเน้น “พุทธศาสนา” ว่าเป็น “ศาสนาประจำชาติไทย” เพื่อให้แนวคิดทางพุทธศาสนาทำให้คนจงรักภักดีต่อชาติและพระมหากษัตริย์ ตลอดจนช่วยในการจัดระเบียบและควบคุมสังคมด้วย²

ในการปลูกฝังสำนึกเรื่องชาติไทยหรือการทำให้ราษฎรชาวไทยมีความรู้สึกชาตินิยมนั้นรัชกาลที่ 6 ทรงใช้วิธีปลูกฝังให้คนไทยรับรู้ถึงการมีอยู่ของ “คนอื่น” ที่ไม่ใช่คนไทยขึ้นมา เพื่อให้คนไทยตระหนักถึงการมีอยู่ของคนต่างจากตนและภัยที่จะมาจาก “คนอื่น” เพื่อให้คนไทยมีความสามัคคีร่วมมือกันปกป้องการคุกคามของ “คนอื่น” โดยในการนี้พระองค์ทรงเลือกให้คนจีนมีสถานะเป็น “คนอื่น” แม้ว่าในสมัยนั้นจะมีคนต่างชาติอีกหลากหลายชาติหรือชาติมหาอำนาจตะวันตกที่คุกคามต่อความมั่นคงของประเทศก็ตาม³ โดยรัชกาลที่ 6 ทรงใช้บทพระราชนิพนธ์ บทละครและพระบรมราโชวาท เช่น ปลูกใจเสือป่าและเทศนาเสือป่า พระร่วง ขอมดำดิน หัวใจนักรบ ความมีชัย ฉวยอำนาจ กุศโลบาย กลแตก การจลาจลในรัสเซีย เมืองไทยจงตื่นเถิด โคลนติดล้อ ฯลฯ เป็นสื่อในการถ่ายทอดแนวพระราชดำริชาตินิยมของพระองค์ไปสู่กลุ่มข้าราชการและปัญญาชน ซึ่งเป็นเป้าหมายหลักของการถ่ายทอดแนวพระราชดำริ⁴

สาเหตุที่พระองค์เลือกชาวจีนขึ้นมาเป็น “คนอื่น” เพราะในขณะนั้นชาวจีนเป็นกลุ่มที่มีบทบาทสำคัญและผูกขาดเศรษฐกิจของประเทศ แต่ชาวจีนในไทยไม่ยอมเปลี่ยนมาเป็นไทย⁵ นอกจากนี้ชาวจีนยังมีการเคลื่อนไหวทางการเมืองซึ่งเป็นอันตรายต่อระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เช่น เหตุการณ์ประท้วงหยุดงานของคนจีนเป็นเวลา 3 วัน เนื่องด้วยรัฐบาลได้กำหนดให้คนจีนเสียต้องภาษีรายหัวประจำปี แทนการเสียภาษีผูกปีทุกสามปี ดังนั้นจึงมีการเดินแจกใบปลิวเป็นภาษาจีนทั่วกรุงเทพฯ เพื่อเรียกร้องให้มีการหยุดงาน ดังนั้นร้านค้าของคนจีนพากันปิดหมด ทำให้วิสาหกิจและการบริการที่เป็นของชาวจีนทั้งหมดปิดกิจการเป็นเวลา 3 วัน ข้าวและอาหารกลายเป็นของหายากและมีราคาแพง การขนส่งและธุรกิจเป็นอัมพาต เหตุการณ์ในครั้งนี้ส่งผลให้คนไทยเห็นว่าตนต้องพึ่งพาคนจีนในเรื่องการค้าและธุรกิจเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ยังทำให้เห็นว่าการที่ชาวจีนอยู่ในสยามก็เพื่อกอบโกยเงิน ไม่ต้องการจ่ายเงินช่วยเหลือประเทศตามที่สมควรจะต้องจ่าย⁶ หรือจะกรณีการเดินทางเข้ามาสยามของ ชุนยัตเซ็น ผู้นำขบวนการชาตินิยมจีนที่เดินทางมาเยือนกรุงเทพฯ เมื่อพ.ศ. 2451 เพื่อเรียกริเงินเอาไปปรณรงค์ลัทธิจักรพรรดิเงินและก่อตั้งรัฐชาติจีนขึ้น โดยคนจีนในเมืองไทย

¹ สรุปลจาก สายชล สัตยานุรักษ์. (2557). เล่มเดิม. หน้า 146; อัจฉราพร กุมพพิสมัย. (2525). เล่มเดิม. หน้า 25.

² สายชล สัตยานุรักษ์. (2557). เล่มเดิม. หน้า 165.

³ แหล่งเดิม. หน้า 269.

⁴ อัจฉราพร กุมพพิสมัย. (2525). เล่มเดิม. หน้า 40.

⁵ สายชล สัตยานุรักษ์. (2557). เล่มเดิม. หน้า 165.

⁶ วิลเลียม จี. สกินเนอร์. (2529). เล่มเดิม. หน้า 164-165.

สนับสนุนขุนยัดเซ็นอย่างเต็มที่ ขณะเดียวกันพรรคก๊กมินตั๋งของขุนยัดเซ็นก็ให้การสนับสนุนหนังสือพิมพ์จีนที่กรุงเทพฯ โดยหนังสือพิมพ์จีนในสยามจะพิมพ์งานเขียนที่สนับสนุนความคิดชาตินิยมและการปฏิบัติทำให้รัฐบาลไทยเป็นกังวลว่าการเคลื่อนไหวของขบวนการชาตินิยมจีนและการเผยแพร่แนวคิดระบอบสาธารณรัฐและการปฏิบัติจะชักนำให้คนไทยสนใจที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครองของสยามด้วย¹

กล่าวได้ว่าการนำเสนออัตลักษณ์ของนักธุรกิจเชื้อสายจีนที่ปรากฏในหนังสืองานศพช่วงทศวรรษ 2450-ปลายทศวรรษ 2460 เป็นความพยายามสร้างและนำเสนออัตลักษณ์ของนักธุรกิจเชื้อสายจีนว่าไม่ใช่ “คนอื่น” และมีคุณสมบัติของ “ความเป็นไทย” ตามพระราชดำริของรัชกาลที่ 6 โดยสาเหตุของการนำเสนออัตลักษณ์ที่ไม่ใช่ “คนอื่น” ของนักธุรกิจเชื้อสายจีน สามารถเข้าใจได้เมื่อพิจารณาจากภูมิหลังของนักธุรกิจชาวจีนหรือมีเชื้อสายจีนในสังคมสยามช่วงทศวรรษ 2450 ถึงปลายทศวรรษ 2460 ซึ่งจากงานศึกษาของพรณี บัวเล็ก และของศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล พบว่านักธุรกิจหรือนายทุนไทยตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์เรื่อยมาจนถึงต้นทศวรรษ 2480 ในส่วนที่เป็นนักธุรกิจชาวจีนและ “ลูกจีน” ส่วนใหญ่จะมีความสัมพันธ์อันดีกับชนชั้นสูงของสยามไม่ว่าจะเป็นสร้างความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ การสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติโดยการแต่งงาน หรือโดยการเข้ารับราชการ ทำให้สามารถสะสมทุนและประกอบธุรกิจจนร่ำรวยได้² ฉะนั้นเมื่อนโยบายชาตินิยมของรัชกาลที่ 6 มีผลให้ต้องเลือกระหว่างการธำรงรักษาตัวตนทางวัฒนธรรมตามชาติพันธุ์จีนเอาไว้หรือการแสดงออกถึงคุณสมบัติ “ความเป็นไทย” จึงเป็นสิ่งที่เกี่ยร เตชะพีระ ได้อธิบายว่า “เจ๊ก” หรือ “ลูกจีน” รุ่นแรกๆ ในเมืองไทยเลือกทั้งตัวตนทางวัฒนธรรมตามชาติพันธุ์จีน ไม่ให้ตนถูกผลักไปเป็น “คนอื่น” เพื่อรักษาฐานะทางเศรษฐกิจเอาไว้ สำหรับ “ลูกจีน” ที่มีความตื่นตัวทางการเมืองและต้องการมีตำแหน่งทางการเมืองก็จะปรับตัวต่อตรงกับรัฐไทยด้วยการแปลงตัวเป็น “ไทย” ด้วยการเปลี่ยนชื่อแซ่เป็นนามสกุลไทย เรียนหนังสือไทย หาข้าราชการเป็นนายอุปถัมภ์ทางการเมือง ถ้าจำเป็นลูกจีนผู้นั้นก็จะหาทางเข้าไปเป็นข้าราชการ³

ลักษณะดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่าอัตลักษณ์ของนักธุรกิจเชื้อสายจีนที่ถูกนำเสนอในหนังสืองานศพไม่ได้เป็นสิ่งที่ผูกติดกับชาติพันธุ์ของตัวบุคคลผู้นั้นแต่สามารถเปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์แวดล้อมสอดคล้องกับที่ ฟรีดริค บาร์ธ (Fredrik Barth) ได้อธิบายว่าคนเราสามารถเปลี่ยนแปลงสถานภาพทางชาติพันธุ์ที่เป็นมาแต่เกิดได้ตามสถานการณ์ที่เป็นอยู่ โดยมีจุดที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งคือ อัตลักษณ์ของนักธุรกิจเชื้อสายจีนที่ปรากฏในหนังสืองานศพในช่วงทศวรรษ 2450 -ปลายทศวรรษ 2460 มีลักษณะของการปฏิเสธและกดขี่อัตลักษณ์ที่ไม่เป็นที่ยอมรับของสังคมเอาไว้ ดังเห็นได้จากกรที่เนื้อหาของหนังสืองานศพมีการนำเสนอภาพลักษณ์ว่านักธุรกิจเชื้อสายจีนมีความเป็นไทยมากกว่าความเป็นจีน การนำเสนอภาพลักษณ์เช่นนี้แสดงให้เห็นว่ามีการปฏิเสธและกดขี่อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์จีนเอาไว้ ผู้เขียนบทความเห็นว่าเราอาจทำความเข้าใจประเด็นนี้ได้เมื่อพิจารณาจากแง่มุมการอธิบายของชาร์ล เลเมิร์ต (Charles Lemert) นักสังคมวิทยาชาวอเมริกัน ที่ชี้ว่าผู้ที่ถูกกดดันให้เป็น “คนอื่น” ตัวอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์หรืออัตลักษณ์ทางสังคมจะมีความรู้สึกที่แหลมคมว่า อัตลักษณ์เป็นเรื่องของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ เขาหรือเธอจะปฏิเสธและกดขี่อัตลักษณ์ด้านที่ไม่เป็นที่ยอมรับของสังคมแล้วนิยามอัตลักษณ์ของตนเองขึ้นใหม่

¹ คริส เบเกอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร. (2557). *ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย*. หน้า 160.

² พรณี บัวเล็ก. (2543). *เล่มเดิม*. บทที่ 2-3; ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. (2539). *ขุนนางไทยเชื้อสายจีนบางตระกูลในสมัยรัตนโกสินทร์*. ใน *วรัศนี มหัทธโนบล และสุภาวดี จันทวานิช (บรรณาธิการ). ชาวจีนแต่จิวในประเทศไทยและในภูมิภาคอื่น*. หน้า 277-307.

³ เกษียร เตชะพีระ. (2537 ข). *ตลอดหลายมั่งกร รวมข้อเขียนว่าด้วยความเป็นจีนในสยาม*. หน้า 118.

โดยเก็บกด หลงลืม และปฏิเสธ ความแตกต่างที่ทำให้ตนถูกมองว่าเป็น “คนอื่น” เพื่อใช้อัตลักษณ์ที่นิยามขึ้นใหม่ในการต่อรองกับสังคมในวงกว้างให้ตนพ้นจากการเป็น “คนอื่น”¹

3.2 การตื่นตัวของ การเขียนประวัติศาสตร์สามัญชน

งานศึกษาของอรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ ได้เปิดประเด็นที่น่าสนใจไว้ว่า ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของสยามสมัยต้นรัตนโกสินทร์ทำให้ชนชั้นสูงเกิดสำนึกถึงศักยภาพของมนุษย์ในการทำให้สังคมก้าวหน้าขึ้น อันส่งผลให้ชนชั้นสูงเปลี่ยนแปลงความคิดทางเวลามาเป็นความคิดที่ให้ความสำคัญกับเรื่องศักยภาพของมนุษย์ในการทำให้สังคมก้าวหน้าขึ้นในช่วงเวลาที่เขายังมีชีวิตอยู่ นำมาสู่การเขียนชีวประวัติหรือประวัติสายตระกูลของตนเพื่อแสดงให้เห็นถึงความสามารถและความสำเร็จของบรรพบุรุษในการสร้างสรรค์สิ่งที่ดีขึ้น ต่อมาเมื่อสยามทำสนธิสัญญาการค้าเสรีกับอังกฤษใน พ.ศ. 2398 ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในวงกว้างขึ้น โดยเกิดกลุ่มคนที่ประกอบอาชีพเฉพาะใหม่ๆ ที่ต้องอาศัยทักษะความสามารถในการประกอบอาชีพและสร้างฐานะ ทำให้ผู้ประกอบการต้องชวนขายที่จะพัฒนาศักยภาพของตนในด้านต่างๆ จึงเกิดสำนึกที่ว่าตนเองเป็นมนุษย์เช่นเดียวกับมนุษย์คนอื่น ๆ ที่สามารถพัฒนาศักยภาพของตนเองได้และตนเองสามารถสร้างสรรค์ความก้าวหน้าขึ้นได้ จึงมีการเขียนงานที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นมาและความสามารถของวงศ์ตระกูลของผู้ประกอบการทางธุรกิจ²

งานเขียนประเภทประวัติผู้เสียชีวิต เป็นงานเขียนประเภทหนึ่งที่เกิดขึ้นและเป็นที่นิยมภายใต้ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่ได้กล่าวมา โดยงานเขียนประวัติผู้เสียชีวิตเป็นงานเขียนที่เกิดขึ้นบนพื้นฐานความคิดที่เห็นว่าชีวิตมนุษย์เป็นสิ่งที่มีความค่า มีความหมายที่หาจดจำแม้ว่าร่างกายจะสูญสลายไปแล้ว หากเขาเป็นส่วนหนึ่งในการผลักดันให้ประวัติศาสตร์ของบ้านเมืองก้าวไปข้างหน้า³

ผู้เขียนบทความเห็นว่า การตื่นตัวของ การเขียนประวัติศาสตร์ของสามัญชนที่แสดงให้เห็นว่าชีวิตของคนทั่วไปเป็นชีวิตที่มีความค่าในฐานะส่วนหนึ่งที่ทำให้บ้านเมืองก้าวหน้าขึ้น ดังที่ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ ได้วิเคราะห์ไว้ที่น่าจะเป็นปัจจัยอีกประการหนึ่งของการนำเสนออัตลักษณ์ของนักธุรกิจเชื้อสายจีนในหนังสืองานศพช่วงทศวรรษ 2450 ถึงปลายทศวรรษ 2460 โดยพิจารณาจากการที่เนื้อหาของหนังสืองานศพของนักธุรกิจเชื้อสายจีนในช่วงเวลานี้มีส่วนประวัติผู้ตายที่เขียนถึงความดีงามและคุณประโยชน์ที่ผู้ตายในฐานะสามัญชน (พิจารณาจากชาติกำเนิดของผู้ตาย) ได้ทำให้บ้านเมืองขณะที่เขายังมีชีวิตอยู่

สรุป

บทความนี้ศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างหนังสืองานศพกับการสร้างอัตลักษณ์ของนักธุรกิจไทยเชื้อสายจีนในช่วงทศวรรษ 2450 ถึงปลายทศวรรษ 2460 จากการศึกษาวเคราะห์รูปแบบและเนื้อหาของหนังสืองานศพของนักธุรกิจไทยเชื้อสายจีนในช่วงเวลานี้พบว่า หนังสืองานศพได้จัดรูปแบบและนำเสนอเนื้อหาที่แสดงถึงอัตลักษณ์ของนักธุรกิจไทยเชื้อสายจีนว่าเป็นผู้ที่มีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ของสยามและมีความเป็นไทยมากกว่าความเป็นจีน ผ่านเนื้อหาส่วนที่เป็นประวัติผู้ตายและส่วนคำไว้อาลัยผู้ตาย

¹ อภิญา เพ็ญฟูสกุล. (2546). *อัตลักษณ์ Identity การทบทวนทฤษฎีและกรอบแนวคิด*. หน้า 72-74.

² อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2532). *ประวัติศาสตร์สามัญชนก่อนพ.ศ. 2475*. ใน: ชาคริต ชุ่มวัฒนะ และอุกฤษฏ์ ปัทมานันท์ (บรรณาธิการ). *สายธารแห่งความคิด*. หน้า 155-165.

³ แหล่งเดิม. หน้า 168-169.

เพื่อให้ผู้อ่านหนังสืองานศพมีความทรงจำที่ดีเกี่ยวกับผู้ตายและรู้จักตัวตนหรืออัตลักษณ์ของผู้ตายในลักษณะนั้น

ทั้งนี้การนำเสนออัตลักษณ์ของนักธุรกิจไทยเชื้อสายจีนผู้ล่วงลับโดยนำเสนอภาพลักษณ์ที่ดีนี้มีการปิดทับอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์จีนของผู้ตายไว้ด้วย เนื่องจากการสร้างและนำเสนออัตลักษณ์ของนักธุรกิจเชื้อสายจีนที่ปรากฏในหนังสืองานศพ มีปัจจัยที่จากความพยายามที่จะต่อรองกับสังคมในวงกว้างไม่ให้พวกตนถูกผลักออกไปเป็น “คนอื่น” ตามนโยบายชาตินิยมของรัชกาลที่ 6 ซึ่งมีการนิยามว่าคนจีนและคนเชื้อสายจีนที่ไม่มีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์และชาติไทยถือเป็น “คนอื่น” ไม่ใช่ราษฎรของสยาม นอกจากนี้อัตลักษณ์บางอย่างที่มีการนำเสนอในหนังสืองานศพของนักธุรกิจไทยเชื้อสายจีนในช่วงทศวรรษ 2450 - ปลายทศวรรษ 2460 เช่น การทำประโยชน์ให้สังคมไทย อาจมีปัจจัยเสริมมาจากกระแสความตื่นตัวของการเขียนประวัติศาสตร์สามัญชนที่อธิบายว่า สามัญชนเป็นส่วนหนึ่งในการผลักดันให้บ้านเมืองเจริญก้าวหน้าทำให้หนังสืองานศพที่มีเนื้อหาเล่าถึงประวัติของผู้ตายได้หยิบยกเอาอัตลักษณ์ด้านการทำคุณประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองมานำเสนอ

เมื่อนำข้อเท็จจริงเกี่ยวกับอัตลักษณ์ของนักธุรกิจไทยเชื้อสายจีนที่ปรากฏในหนังสืองานศพมาตีความโดยใช้แนวคิดทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาที่เกี่ยวข้องกับอัตลักษณ์ของผู้คนในสังคมเป็นแนวทางพิจารณา ผู้เขียนบทความเห็นว่า การสร้างและนำเสนออัตลักษณ์ของนักธุรกิจไทยเชื้อสายจีนที่ปรากฏในหนังสืองานศพของนักธุรกิจไทยเชื้อสายจีนในช่วงทศวรรษ 2450 - ปลายทศวรรษ 2460 มีส่วนที่สอดคล้องกับแนวคิดทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาที่ชี้ว่า คนเราสามารถเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ที่เป็นมาแต่เกิดได้ตามสถานการณ์ที่เขาเผชิญอยู่ และผู้ที่ถูกกดดันให้เป็น “คนอื่น” ด้วยอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์จะปฏิเสธและกดขี่อัตลักษณ์ที่ทำให้ตนถูกมองว่าเป็น “คนอื่น” เพื่อที่จะได้ดำเนินชีวิตในสังคมที่ผลักดันตนเองออกไปเป็น “คนอื่น” ได้ต่อไป

บรรณานุกรม

หนังสือและบทความในหนังสือ

- เกษียร เตชะพีระ. (2537 ก). *จินตนาการชาติที่ไม่เป็นชุมชน คนชั้นกลางลูกจีนกับชาตินิยมโดยรัฐของไทย*. กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาและฝึกอบรมนักข่าว หนังสือพิมพ์ผู้จัดการ.
- (2537 ข). *แลสดลายมังกร รวมข้อเขียนว่าด้วยความเป็นจีนในสยาม*. กรุงเทพฯ: คบไฟ.
- โคลงอุทัยพากย์. (2457). *ใน เพิ่ม โชติก พระบริบูรณ์โกศากร แลเดือนมหาเทพ (อมตยกุล) บุตร พิมพ์แจกในการศพพระยาโชติกราชเศรษฐี (ฮวด โชติกะพุกกณะ)*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทย.
- ดำรงราชานุภาพ, กรมพระ. (2462). *ประชุมพงษาวดาร ภาคที่ 17 ตำนานเรื่องเล็กลอยแลบ่อนเบี้ยในกรุงสยาม*. ใน *พระโสภณพิพรรฒธนากร พิมพ์ในงานศพหลวงอุดรณัฏฐ์พันาธิช เต็ง โสภณดร ผู้บิดา*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2555). *ปากไก่และใบเรือ รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์*. พิมพ์ครั้งที่ 4. นนทบุรี: ฟ้ายเดียวกัน.
- เบเคอร์, คริส และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร. (2557). *ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ประชาภิจักรจักร, พระยา (แช่ม บุนนาค). (2462). *ว่าด้วยภาษาต่างๆ ในสยามประเทศ*. ใน *นางพิมพ์วิบูลย์พัฒนากร พิมพ์แจกในงานศพพระพิบูลย์พัฒนากร (อยู่กูย ตัญทเศรษฐี) ผู้สามี*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

- ปรีตดา เฉลิมเฝ้า กอนันต์ตกุล (บรรณาธิการ). (2545). *คนใน ประสบการณ์ภาคสนามของนักมานุษยวิทยาไทย*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (บรรณาธิการ). (2546). *อัตลักษณ์ชาติพันธุ์และความเป็นชายขอบ*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- พรรณี บัวเล็ก. (2541). *สยามในกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลง : ประวัติศาสตร์ไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5*. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร. (2550). *กระเบื้องถ้วยกะลาแตก*. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์.
- ลัทธิธรรมนิยมต่างๆ ภาคที่ 16 ตำนานภาษีอกรบางอย่างกับคำอธิบายของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ. (2468). ใน *เจ้าภาพพิมพ์ในการบำเพ็ญกุศลเมื่อจำ พระยาประดิมันท์ ภูมิรัตน์ (เชียงสูน เสรรฐภักดี) ถึงแก่กรรมมาครบปัญญาสมวาร*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพฯ เดลิเมล์.
- ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. (2539). *ขุนนางไทยเชื้อสายจีนบางตระกูลในสมัยรัตนโกสินทร์*. ใน *วงศ์ศักดิ์ มหัทธโนบล และสุภางค์ จันทวานิช (บรรณาธิการ). ชาวจีนแต่จิวในประเทศไทยและในภูมิภาคอื่นๆ*. กรุงเทพฯ: ศูนย์จีนศึกษาสถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สกินเนอร์, วิลเลียม จี. (2529). *สังคมจีนในประเทศไทย ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์*. แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และคณะ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- สมเกียรติ วันทะนะ. (2527). *ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยสมัยใหม่*. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สมเกียรติ วันทะนะ. (2530). *เมืองไทยยุคใหม่: สัมพันธภาพระหว่างรัฐกับประวัติศาสตร์สำนึก*. ใน *สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (บรรณาธิการ). อยู่เมืองไทย รวมบทความทางสังคมการเมือง เพื่อเป็นเกียรติแด่ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ในโอกาสอายุครบ 60 ปี*, หน้า 71-128. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สายชล สัตยานุรักษ์. (2546). *สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ “เมืองไทย” และ “จีน” ของชาวสยาม*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- สายชล สัตยานุรักษ์. (2551). *ประวัติศาสตร์การสร้าง “ความเป็นไทย” กระแสหลัก*. ใน *กฤตยา อาชวนิจกุล (บรรณาธิการ). จินตนาการความเป็นไทย*. หน้า 61-83. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สายชล สัตยานุรักษ์. (2557). *10 ปัญหาชนสยาม เล่ม 1 ปัญหาชนแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์*. กรุงเทพฯ: โอเพ่น โซไซตี้.
- สิริพรรณ นกสวน และเอก ตั้งทรัพย์วัฒนา (บรรณาธิการ). (2546). *คำและความคิดในรัฐศาสตร์ร่วมสมัย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สิริลักษณ์ (ศักดิ์เกรียงไกร) สัมปชชิต. (2552). *ต้นกำเนิดของชนชั้นนายทุนในประเทศไทย (พ.ศ. 2398-2453)*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์.
- อภิญา เพ็ญฟูสกุล. (2546). *อัตลักษณ์ Identity การทบทวนทฤษฎีและกรอบแนวคิด*. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2532). *ประวัติศาสตร์สามัญชนก่อนพ.ศ. 2475*. ใน *ชาคริต ชุ่มวัฒนะ และอุกฤษฏ์ ปัทมานันท์ (บรรณาธิการ). สายธารแห่งความคิด*, หน้า 155-174. กรุงเทพฯ:

คณะกรรมการจัดกิจกรรมวิชาการฉลองครบ 60 ปี อาจารย์คุณวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา. อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2556). ความหมายของตัวตน : พัฒนาการหนังสือแจกในงานศพ. ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และฉลอง สุนทราวาณิชย์ (บรรณาธิการ). *ประวัติศาสตร์ ศาสนา วัฒนธรรม และการศึกษารวมบทความไทยศึกษาเพื่อระลึกถึงศาสตราจารย์ อิมอิ โยเนะโอะ*. หน้า 195-222. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.

อัจฉราพร กมฺพพิสมัย. (2525). *อุดมการณ์ชาตินิยมของผู้นำไทย*. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

วิทยานิพนธ์

พรรณี บัวเล็ก. (2543). *ลักษณะของนายทุนไทยในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2457-2482*. วิทยานิพนธ์ อ.ด. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.

เพ็ญพิสุทธิ์ อินทรภิมย์. (2544). *บทบาทและการเคลื่อนไหวทางการเมืองของเขี้ยวสุดแสง พ.ศ. 2450-2474*. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.

อังศูร หงษ์คณานุเคราะห์. (2552). *เรื่องเล่าจากสหาย: รูปแบบและการปรากฏตัวของความทรงจำร่วมจากชุมชนอดีตแนวร่วม พคท*. วิทยานิพนธ์ สม.ม. (มานุษยวิทยา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ถ่ายเอกสาร.

บทความ

ธงชัย วินิจจะกูล. (2532, พฤษภาคม-กรกฎาคม). *ความเป็นไทย ผลผลิตของนิยาม. จดหมายข่าว สังคมศาสตร์* 11(4): 68-76.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. (2542). *พลังของแนวคิดชาติ-ชาตินิยมกับการเมืองไทยในสมัยแรกเริ่มของรัฐประชาชาติ*. *รัฐศาสตร์สาร* 21(3): 1-104.

ปรีชา สุวิฑูร์พันธุ์. (2550, มกราคม). *ชาติพันธุ์ ศาสนา และชาตินิยม. ใน สุรชาติ บำรุงสุข (บรรณาธิการ). จุลสารความมั่นคงศึกษา ฉบับที่ 15 ชาติพันธุ์ชาตินิยม Ethnonationalism* : 1-26.

อนรรฆ พิทักษ์ธานิน. (2550, มกราคม-มิถุนายน). *หนังสืออนุสรณ์งานศพ: พื้นที่แห่งความทรงจำ (ที่ถูกเลือก)*. *ดำรงวิชาการ*. 6(1): 134-158.

เอนก นาวิกมูล. (2556, 11 ตุลาคม). *หนังสือพิมพ์หนังสืองานศพ. เนชั่นสุดสัปดาห์*. 22(1115): 40-41.

หนังสือภาษาอังกฤษ

Thongchai Winichakul. (2001). "The Other Within: Travel and Ethno-Spatial Differentiation of Siamese Subjects 1895-1910". in Andrew Turton (Editor). *Civility and Savagery: Social Identity in Tai State*, pp. 38-62. Surrey: Curzon Press.

อื่น ๆ

กาญจณี ละอองศรี. (ม.ป.ป.). *หลักฐานประวัติศาสตร์ประเภทหนังสืออนุสรณ์*. เอกสารการบรรยายวิชา ป.372 การอ่านในวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (เอกสารอัดสำเนา)